

vön álló két férfiszent, fölöttük két repülő puttó látható. A széleken volutákon térdelő angyalok tűnnek fel. A szentély nyugati oldalán a Rózsafüzéres Madonnának állítottak oltárt. A márványozott és ezüstözött felületű faoltár középmezéjében kvalitásos faragású, növénydíszekkel telezsúfolt keretben elhelyezett oltárképen a felhőn ülő Szűz Máriát láthatjuk, karján a gyermek Jézussal, amint átnyújtja a rózsafüzért az előtte térdelő Szent Domonkosnak és Szienai Szent Katalinnak.

A hajóban álló négy márvány mellékoltár felépítménye majdnem teljes mértékben megegyezik egymással. Két kompozit fejezetes, alsó részén kannelurázott oszlop konzolokkal díszített párkányt tart, melyet középen félkörív vagy háromszögű oromzat koronáz, sarkain pedig füzérdíszes urnák jelennek meg. A félköríves retablót felül virágfüzérék keretelik, a tabernákulum-ajtókon az Utolsó vacsorát megjelenítő domborművek tűnnek fel. A tabernákulum két oldalán levő volutákon primitív faragású puttók térdelnek. Az oszlopok alatti füzérdíszes tartóelemekre szobrokat helyeztek, a Szűz Mária oltárán Szent István és Szent László, Világosító Gergely oltárán Szent Nerszész és Niszibi Szent Jakab, Szent József oltárán Szent Anna és Joachim, Nepomuki Szent János oltárán pedig Szent Márton és Szent Adalbert szobrai láthatóak. A mellékoltárok szobrainak gyenge minőségével ellentétben az oltárképek finom kidolgozása, kvalitásos munkák. A jobb ol-

dali első mellékoltár képe az örményeket keresztény hitre térítő Világosító Szent Gergelyt ábrázolja, amint megkereszteli az előtte térdelő III. Trdat királyt. Ezen az oldalon a következő oltárkép a felhőn térdelő Nepomuki Szent Jánost jeleníti meg, attribútumaival, a kereszttel, a feje körül levő öt csillaggal és egy angyal által tartott nyelvvel. A bal oldali első oltár festményén Szűz Mária mennybe-
menetele látható. A kép alsó részén a Mária ágya köré összegyűlt csodálkozó apostolok, felső részén pedig az égbe emelkedő Istenanya jelenik meg. A negyedik oltárképen Szent József halálának jelenetét festették meg.

A sekrestyével szemben levő mellékkápolnában kapott helyet a híres Levétel a keresztről oltárkép. A mozgalmas barokk kompozíció a halott Krisztus testének keresztről való levételét ábrázolja a legfontosabb követői és családtagjai jelenlétében. Az életteli, dús idomú alakok arcán mély fájdalom tükröződik. A finom tónusok, a részletek kidolgozottsága, a kifejező arcképek és mozdulatok kvalitásos művé avatják az Amsterdamban élő német festő, Joachim von Sandrart művét.

A templom berendezései közül kvalitásával kiemelkedő szószék kosarát girlandok és füzérek tagolják három részre, a domborműveken a Magvető, a Jó pásztor, Az apostolok kiküldetése témák jelennek meg. A szószék ajtajára a Szentlélek eljövését ábrázoló domborművet helyeztek. A hangvető csúcsán Keresztelő Szent János szobra áll. Az 1795-ben készült, egy-

séges kialakítású padokat és a szentélyben levő stallumokat minőségi copfstílusú faragás díszíti.

Az 1960-as években lebontott templomkerítés apostolszobrai az előcsarnokban és a hajó északi bejáratánál vannak elhelyezve. Szent Péter és Szent Pál szobrai ember nagyságúak, míg a többi apostolnak csak büsztjét készítették el. Az egyes apostolok arca nagyon hasonló, azonosításuk csupán a büsztök posztamensein megjelenő attribútumok révén lehetséges. A keleti portikuszában található Győzedelmes Madonna-szobor kvalitásában a templom összes kőszobrát felülmúlja.

Németh Ferenc

Magyar-örmények Bánát közéletében a 19. században (3. rész)

Magyar-örmény karrier, karriersémák, vegyesházasságok, asszimilálódás, polgárosodás

A karrierépítés a Bánátba települt magyar-örményeknél általában a vagyon-azaz birtokszerezéssel vette kezdetét, majd (városi vagy megyei) közhivatal vagy tisztség elérésével folytatódott s a második vagy harmadik nemzedéknél – vegyesházasság, vagy örmény párválasztás révén – tovább szilárdult és erősödött a család közéleti pozíciója, társadalmi befolyása. A karrierépítésnek volt még két fontos tartópillére: a mindenkor császárnak hazafiságból nyújtott anyagi és katonai segítség, meg a közcélú jótékonykodás. Ez képezte a jellegzetes karriersémát, amelyet több példával is alátámaszthatunk.

Gurzó K. Enikő megállapítása szerint például, „a Karátsonyiak legjelesebbjei a kor szokása szerint nemes lelkű felajánlá-

Válogatott irodalom

B. Nagy Margit: A szamosújvári örmény nagytemplom. In: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest, 1970. 211-226.
Pop, Virgil: *Armenopolis- oraş baroc*. Cluj-Napoca, 2002. 83-88.
Szongott Kristóf: Szamosújvár szabad királyi város monográfiája 1700-1900. II. 1901, Szamosújvár. 16-36.
Szongott Kristóf: Szamosújvár szabad királyi város monográfiája 1700-1900. III. 1901, Szamosújvár. 51-55.

(2007. 07. 22. –<http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=391>)

saikkal vívtak ki maguknak tekintélyt és elismerést nem pedig titáni palotáikkal, díszes fogataikkal” (Gurzó, 2010:31). Karrier szempontjából a Karátsonyi család bánáti ágának egyik legsikeresebb tagja Karátsonyi László (1806–1869) volt, aki számos tisztséget töltött be Torontál megyében: a 19. század első felében a vármegye szolgabírója majd alispánja volt, később országgyűlési követ, 1848-ban, 1861-ben és 1867-ben pedig Torontál megye főispánja volt. (Németh, 1986) Borovszky Samu szerint „higgadt, előrelátó és megfontolt természetével igen sok jó szolgálatot tett a vármegyének.” (Uo.) Életében nagy tisztelet és tekintély övezte. Halálakor a vármegye úgy róttá le iránta való kegyeletét, hogy hat hónapi gyászt rendelt el, s az idő alatt még az ügyiratokhoz is fekete pecsétet használtak (!) (Uo.)

A család tagjai közül nemcsak Karátsonyi László, hanem mások is építették közéleti karrierjüket: Karátsonyi Lázár (1759–?) Torontál vármegye alispánja volt, majd országgyűlési követ aki „a franciák elleni háborúban saját költségén 100 finyi inszurgens csapatot állított elő, azon kívül hadi célokra még 300.000 forintot adott. Jutalmul Ferenc császártól a nagyszámú uradalmat kapta” (Sisakos, 1902:6–8). Amellett József főherceg vezetésével részt vett a mezőgazdaság és lótenyésztés szabályozásában, közhasznú intézeteknek pedig gazdag alapítványokat tett. (Uo.) „Egyebek mellett 10 ezer forintot, vagyis egy, akkoriban jelentősnek számító summát adományozott a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Katonai Akadémiának (Gurzó, 2010:33). Karátsonyi Guido (1817–1885) császári és királyi kamarás volt, valóságos belső titkos tanácsos, országgyűlési követ, birodalmi és magyar gróf, a vaskorona rend nagy keresztese. (Németh, 1986) A család tagjai közül Karátsonyi Géza országgyűlési képviselő volt, Karátsonyi Emánuel (1770–1840) táblabíró denus, 2010:372–377). Karátsonyi Jeni (1861–1933) császári és királyi kamarás volt, zichyfalvi képviselő, társelnöke a Torontál megyei munkapártnak és elnöke a közművelődési egyesületnek. (Gurzó, 2010b:37)

A eleméri és ittebei Kissek ősei is, akár csak a Karátsonyiak, Szamosújvárról rajzottak ki „kik a törökök kiűzése után szabaddá lett földterületekből hadi vagy polgári érdemeik elismeréséül a királyok által donációkban részesültek” (Sisakos, 1902:6–8).

A Bánátba érkezi magyar-örmények még Erdélyben átvették a magyar nyelvet és életmódot, s az asszimiláció első hullámán már Erdélyben áttestek. Ezt látszanak igazolni az egyes magyar-ör-

mény családok nemzedéktáblái, családfái. Példaként elegendő talán Kiss Ernő aradi vértanú családtörténetére hivatkozni, noha a többi örmény család is hasonló folyamaton esett át a 18. század második felétől a 19. század végéig. A környezethez és a dinamikus társadalmi folyamatokhoz való gyors alkalmazkodásról ad hiteles képet a Kiss család kéziratosa nemzedéktáblája (Bobor, 1894) amely azzal indul, hogy (az ittebei ág családalapítója), „Fark, később Akoncz Gergely Erdélyben, Ebesfalván 1760. felvette [a] Kiss Gergely nevet”, neje pedig az ugyancsak örmény Hankovics Anna volt. A továbbiakban azt olvassuk, hogy „a család 1760-ban nemesített meg Mária Terézia Királyasszony által” (Uo.). A címeres nemeslevelet voltaképpen a három testvér – egyébként erzsébetvárosi kereskedő – Gergely, Lukács és Jakab érdemelték ki 1760. október 7-én (Gudenus, 2010:389–390). Érdekes, s a török világ emlékeit idézi, hogy a család eredeti neve, amely Ázád volt, törökül Zádéként maradt fenn (Uo.) A névmagyarosítás ténye már a család bizonyos fokú asszimilációjáról tanúskodik, s talán nem véletlen egybeesése a dolgoknak, hogy a három fivér a nemesség megszerzésének évében magyarosította nevét.

Kiss Gergely gyermekei Izsák, Miklós és Mária az 1780-as években rajzottak ki azután Bánátba s kerestek ott boldogulást (Uo. 390–393). Mindhárman magyar-örményt választottak élettársul: Kiss Izsák Issekutz Máriaát vette feleségül, Kiss Miklós Issekutz Katalint, Kiss Mária pedig az ugyancsak örmény Dániel Lukácshoz ment férjhez. (Uo.) Az i gyerekek (azaz, Kiss Gergely unokái) már nem tartották magukat teljes egészében az magyar-örmény párválasztáshoz: Kiss Izsák

fia, Ágoston poeni Bogdanovits Annát vette feleségül, Kiss Miklós fia, Antal pedig Lenhard Katalint (Bobor, 1894). Ezzel már a 18. század utolsó éveiben, illetve a 19. század legelején kezdetét vették a családban a vegyesházasságok. Igaz ugyan, hogy a Kissek 19. század végéig a magyar-örmény családok közül rokoni kapcsolatok építettek ki a Capdebo, a Dániel, a Csiky, a Jakabffy, a Novák, a Simay, a Lászlóffy, a Karátsonyi, a Gyertyánffy, a Kövér, és a Patrubby családokkal, ám ugyanakkor, a vegyesházasságok révén rokonságba kerültek nem örményekkel is: a Somoskeiyekekkel, az Iszayakkal, a Thucsikokkal, a Dukákkal, a Szentiványakkal, a Koronghyakkal, a Beniczkyekkel, a Rónayakkal, a Schulpekkal, a Bélyekkel, a Farkasokkal, a Tomkákkal, a Bayerokkal, a Boborokkal, a Csávossyakkal stb. (Uo.) Ezek a nem örmény relációk tanúskodnak legszemléltetőbben a Kiss család tagjainak többnemzetiségű környezetükbe való besimulásáról a 19. század második felében, a rokoni kapcsolatok révén pedig bánáti érvényesülésükről is.

Az örmény anyanyelv a Bánátba érkező családoknál még a 18. század végén is fennmaradt, s minden valószínűség szerint a 19. században is egy ideig. Kiss Ernő aradi vértanú hagyatékában maradt fenn egy 1779 decemberéből származó, Kiss Izsákhoz (Elemér és Ittebe szerzőjéhez) címzett (örmény nyelven írt) levél (Pavlov, 2010: 20–22.), amely erről tesz tanulságot. A levélíró Izsákot még Szehagnak, Miklóst Nigolnak, Pétert Bedrosznak, Jánost Ohannak, Kristófot pedig Chacshignak. (Uo.)

Az örmény hagyományokhoz való ragaszkodás az életvitelen, a népviseleten és a vallásosságon keresztül tükröződött.

A Kiss család vonatkozásában ezt néhány példával támaszthatjuk alá. A családtagok mély vallásosságát és jótékonykodását igazolja, hogy pl. 1789 karácsonyán „szigorúan megtartották a szokásokat, különösen azokat, amelyek Krisztus születéséhez kapcsolódtak. A család azokban a napokban együtt volt. [Kiss] Izsák felesége meglátogatta a falu apraját, és különféle csomagokkal ajándékozta meg őket.” (Pavlov, 2010:23) A pravoszláv karácsony alkalmával is Eleméren a család nőtagjai, a 18. század végén hagyományosan ajándékokat osztottak a szerb gyerekeknek. (Uo.) Bogdanovits Anna (?–1805) és Kiss Ágoston (?–1800) esküvőjén, 1795 nyarán, Temesvárott, az ifjú pár hatfogatos hintóban érkezett a templom elé, s „a kíséretben néhány lovas magyar és örmény népviseletben volt.” (Uo. 29.) 1797-ben az eleméri kastély építésekor Kiss Ágoston, anyja kérésére „az első emeleti egyik teremből családi kápolnát alakított ki, s egy ismeretlen temesvári festőtől megrendelték Szent Ágoston képét is.” (Uo. 31.)

1799-ben, Kiss Ernő (a későbbi aradi vértanú) születésekor, Temesvárott „a nagyszámú örmény gyülekezet a kicsi Ernőnek egy régi örmény kardot ajándékozott, amely arannyal és drágakövekkel volt díszítve. Ernő ettől a kardtól sohasem vált meg.” (Uo. 38.) Szalkai, egykori eleméri római katolikus plébános feljegyzései szerint a 19. század elején Kiss Ernő, gyermekként nagy érdeklődést mutatott a hittan iránt. (Uo.48.) „Már hatéves korában a Biblia egyes szakaszait fejből tudta. Különösen a vasárnapokat szerette, amikor Szalkaival a becskeréki templomban az orgonazenét hallgatta.” (Uo.) Ernő vallásosságáról írja Pavlov, korabeli egyházi feljegyzések nyomán, hogy „kicsi korától fogva vallásos szellemben nevelték és ez

szinte elbűvölte őt. (...) A kastélyban mindig jelen volt a pap. Ernő vallásossága háttér volt a misztikával.” (Uo. 82.)

1815 tavaszán, Kiss Gergely (?–1815) ittebei temetésén „részt vettek a vármegye jelentős személyiségei, valamint Temesvár örmény származású küldöttsége is. A halottól az alispán búcsúzott el, majd örmény szertartás szerint temették el az elhunytat.” (Uo.61) 1823-ban, amikor a Vedres István szegedi „inzsellér” látogatást tett a Kissek eleméri kastélyába, elragadtatással emlékezett meg annak belteréről és berendezéséről, hangsúlyozva, hogy a családi könyvtár „ritka példányszámú könyveivel a leggazdagabb és legértékesebb könyvtárak közé tartozik Dél-Magyarországon”, s hogy a házigazda nagy büszkeséggel mutatta meg neki „a kis példányszámú örmény nyelven írt könyveket”. (Uo.76).

1844-ben, Nepomuki Szent János ünnepe Eleméren „körmenettel kezdődött a kastély gyönyörű parkjában, majd folytatta útját a kastély keleti bejáratán át az akác-fákkal szegélyezett hűvös sétányokon.

Végül a menet a kőhídon át eljutott a kápolnáig. Itt szentmisét mutattak be. A mise után a körmenet ugyanazon az úton tért vissza a faluba” (Uo.94). 1847 őszén építtette meg Kiss Ernő az eleméri római katolikus templomot, amelyet előbb Szent Ernesztina nevére, majd 1867-ben Szent Ágoston tiszteletére szenteltek. (Uo.96)

Fölöttébb érdekes, hogy 1849 októberében, az aradi várfoogságból Kiss Ernő (akinek egykor dajkája ugyan magyar, de nevelőapja, Löwen Ernő báró, magas rangú osztrák tiszt volt) német nyelven levelezett leányaival (Uo. 106).

Bánátból egyébként több örmény honvéd és két örmény vértanú származott: Kiss Erni és Lázár Vilmos (1817–1849).

(Bona, 1995:8–17) Az előbbinek 1906 és 1918 között szobra is állt Nagybecskerek központjában, a színház előtti téren, a másik pedig néhány évvel ezelőtt kapott emléktáblát a nagybecskereki római katolikus templom belterében. (Németh, 2011a:7)

S ha már polgárról beszélünk, akkor – Geri András nyomán – e fogalom alatt legalább három tényezi együttesét értjük, hiszen az „egyszerre társadalmi helyzet, értékrend és életmód, életstílus” (Geri, 1993:9). S éppen az 1830-as években domborodott ki a polgári értékvilág, s vesztett súlyából az addig oly domináns társadalmi helyzet. Egyre inkább elitérbe került az értékrend, életmód és életstílus és kialakulóban volt a polgári magatartás.

A Dánielek közül (a kanaki) Dániel László közéleti szereplése érdemel figyelmet a 19. század második felében. 1887-ben Torontál vármegye főjegyzője volt, 1891-til Torontál megye alispánja, 1896-97-ben pedig Nógrád megyei főispán megországgyűlési képviseli. (Németh, 2008: 26–28.)

Az écskai Lukácsok közül Lázár János Torontál vármegye alispánja volt, aki 1808-ban 5000 forintos alapítványt tett a Ludovika Akadémia javára. A család tagjai közül néhányan a katonai pályán érvényesültek: Lázár Zsigmond csász. kir. vezérőrnagy volt, császári kamarás, a lipóttrend lovagja. (Borovszky, 1912:546)

Az érkező örmények a 18. század végén már magyarul beszéltek, s kivételnek számított az örmény nyelvű korespondencia, az örmény nyelvű családi feljegyzések stb. Viseletükhöz, életvitelükhöz és szokásaikhoz hűek maradtak, s a 19. század folyamán közöttük még eris volt a családi-közösségi összetartás, amely túlnyomórészt az örmények egymás közötti házasságaiban, meg a szoros rokoni kapcsolattartás-

ban mutatkozott meg. A 19. század vége felé (a megváltozott társadalmi-szociális körülmények hatására) már kifejezettebb lett az asszimiláció és a vegyesházasságok kötése sem számított kivételnek.

„Bár kezdetben tartották a kapcsolatot az erdélyi kolóniákkal, azonban a sokszor magyar nemesi családokkal kötött vegyes házasságban született utódok (mintegy két-három tucat családról van szó) egyre inkább eltávolodtak, nem tanultak meg örményül, neveiket magyarosították (főleg a -ffy végződés volt népszerű: Jakabffy, Bogdánffy, Mártonffy, Gyertyánffy) (...) Nem meglepő, de azt is mutatja, hogy az anyanyelv megőrzésére csak ott van lehetőség, ahol nagyobb közösség él egy tömbben. A Dél-Alföldön, és azokban a nagyvárosokban, ahová korábban jelentős örmény elvándorlás történt, nyelvüket és vallásukat elvesztették az örmények. (...) A vallási asszimiláció legfőbb oka az örmény katolikus hitközségekből való elvándorlás volt. Mivel kötelezi volt valamely egyházhoz tartozni, az elköltözi családok a római katolikus egyház híveivé váltak”. (Tóth, 2006)

A Bánátba települt magyar-örmények (viszonylag sokáig, csaknem a 19. század végéig) megtartották értékrendjüket és életmódjukat, (sőt az 1870-es évekig jellegzetes viseletüket is), életstílus vonatkozásában azonban szinte azonnal alkalmazkodtak környezetükhöz.

Miután az állatkereskedelem, a 19. század második felében a mezőgazdasági termelés fejlesztése következtében teret vesztett, többen értelmiségi pályán kerestek érvényesülési és megélhetési lehetőséget. „Megindult az örmények beáramlása a közpályákra. A gazdasági életben betöltött pozícióikat (melyet zsidó, német és más polgá-

rosodó elemek vettek át) lassan átkonvertálták politikai, kulturális, kapcsolati tükévé. A legtöbb örmény család anyagiilag megengedhette magának gyermekei taníttatását. Mivel általános volt körükben a gyermekek magas száma, azok, akik nem örökölték az apa egzisztenciáját (földbirtok, gyógyszerár, stb.) közpályára kerültek. A vármegyék közül Torontálban a Gyertyánffyak, Dánielek, Karassó-Szörényben a Jakabffyak, Bács-Bodrog megyében a Karátsonyiak vezető tisztségeket töltöttek be. (...) Az örménység vallásához erősen ragaszkodott, és a XX. századra döntően a vallás jelentette az örmény etnikai tudatot. (...) Magyar-örmények közé sorolhatjuk azokat is, akik már sem nyelvükben, sem vallásukban nem vallották magukat örménynek, de kultúrájuk, származásuk és rokoni kapcsolataik összekötötték őket. (...) A nagy többség elaprózódó birtokából megélni nem tudván a fizetett közpályák felé orientálódott (Uo.). E magyar-örmények karrierélménye azt mutatja, hogy csaknem kizárólag jogi végzettségűek voltak, végigjárták a megyei adminisztráció hierarchiájának szinte minden lépcsőfokát, s több esetben az országgyűlési képviselőségig vitték, tipikus dzsentri életmódot folytatva. „Az örmények általában vegyes nemzetiségű kerületekben, kormánypárti programmal jutottak be az országgyűlésbe”. (Tóth, 2006)

A 19. század végéig a bánáti örmények csaknem teljesen asszimilálódtak. Ezt a folyamatot pedig csak meggyorsították az időközben kötött vegyesházasságok.

Folytatjuk

(Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly, Vol. 4. No. 1. (2013 tavasz) 11 p.)